

El conreu de l'arròs a Empúries i a l'Escala

La importància i els conflictes que va tenir aquest cultiu

Durant el segle xv la plana de l'Empordà, regada pels rius Ter i Daró al sud, i pel Fluvià i la Muga al nord, es va transformar en un verger de camps d'arròs. Els arrossars varen configurar un nou paisatge, amb una xarxa de canals de rec, i varen determinar l'edificació de noves masies, molins i graners.

LURDES BOIX > TEXT

L'arròs no es va cultivar amb continuïtat al llarg dels segles, sinó d'una manera intermitent i molt polèmica a causa de les malalties associades al seu conreu, fet que va provocar conflictes molt greus entre els defensors (els propietaris de les aigües i de les terres) i els detractors (els treballadors que en patien les conseqüències sobre la seva salut i havien de viure al costat dels camps). A l'aigua estancada dels aiguamolls hi vivien, sobretot de juny a setembre, les larves dels mosquits anòfels transmissors del *plasmodium*, un paràsit productor de malalties tan greus com el paludisme. Fins que no varen millorar les condicions sanitàries, les epidèmies de malària i de còlera varen delmar la població.

El 1688, des d'Empúries, Pere de Marca donava notícia de la gran extensió de camps d'arròs a l'Empordà. El conreu

de l'arròs va augmentar espectacularment al segle xviii. El comerciant francès Lipp afirmava a la *Guide des negociants*, el 1794, que la plana de l'Empordà, en ser un país d'aiguamolls, especialment al voltant de Torroella de Montgrí i l'Escala, produïa un arròs excel·lent, més granat, més blanc i d'un gust més bo que el de la Llombardia, Cullera (València) o la Carolina, i que tenia més qualitat que els altres. Fins i tot Francisco de Zamora afirmava, el 1789, que els valencians venien a blanquejar el seu arròs a l'Empordà, fent-lo passar pel d'aquí.

El comerciant francès Lipp afirmava a la *Guide des negociants*, el 1794, que la plana de l'Empordà, en ser un país d'aiguamolls, produïa un arròs excel·lent

«Si tens una filla i no l'estimes gaire, casa-la a Albons o Bellcaire. I si la vols veure morta aviat, casa-la a Viladamat».

<< Les malalties atribuïdes al cultiu de l'arròs originaren aquesta corrandà, possiblement del segle xix. Va ser transmesa per Pere Ylla Brugat al seu fill Josep M. Ylla Garrigolas, de Viladamat.

01810_01501

A l'Escala, el millor sòl per cultivar arròs era el d'argila silícica i calcària, de subsòl impermeable, de Cinc Claus i les Corts, amb les closes regades pel tram final del rec del Molí, que neix a la resclosa de Colomers i desemboca a la platja d'Empúries. L'altra gran zona arrossera de l'Escala eren els camps dels Recs i de Vilanera, a l'antic estany de

JOSEP ESQUIROL. ARXIU HISTÒRIC DE L'ESCALA.

<< *El molí de Sant Vicenç de les Corts, de l'Escala, construït el 1804 pels marquesos de Dou, amb el pont sobre el Cinyana, que després s'ajunta amb el rec del Molí, per desembocar a la primera platja d'Empúries.*

Francisco de Zamora descriu la manera de cultivar arròs el 1789:

La cosecha del arroz se hace del modo siguiente: Se labra una o dos veces la tierra; se inunda el terreno para nivelarlo; se pone en remojo la simiente del arroz, con la cáscara, por tres o cuatro días, estando la tierra inundada de agua; se siembra por últimos de marzo o primeros de abril, tirándolo como el trigo. A poco tiempo se hunde, y de allí a un mes se quita el agua por cuatro días, para que arraigue la planta; y luego se la vuelve a poner, hasta que después de un mes y medio se le quita para escardarlo, y hecho esto se vuelve a inundar, hasta que tomando color la espiga, se le quita todo para segar por últimos de setiembre o primeros de octubre. Se trilla de noche y se lleva al molino.

Bedenga o de Belcaire, travessats per la riera Cinyana, que neix a Sobrestany i s'ajunta amb el rec del Molí després del molí de Sant Vicenç, per desembocar junts a la primera platja d'Empúries.

Nombrosos documents de l'Arxiu Municipal citen aquestes zones arrosseres, on encara resten grans masies, amb imponents torres defensives contra la pirateria, tot i que avui han perdut la seva funció agrícola. En el cadastre de Patiño de 1716, una de les finques del màxim propietari de l'Escala, Joan Vives, porta el nom de «les Arrossades». A les masies dels Recs, que ara són disquetes, el topònim recorda els recs per regar els camps, en el turó del mateix nom, sobre l'antic estany de Belcaire.

Un dels primers documents que parla d'un molí fariner i arrosser a Empúries és de 1458, en el qual el rei Joan II dóna permís a Pere de Torroella per a l'establiment de «lo Casal dels Molins de Ampúries». La possessió del molí d'Empúries va generar diversos plets, que es varen allargar en el temps, entre els descendents de Pere de Torroella, per una banda, i dels comtes d'Empúries per l'altra.

Un dels primers documents que parla d'un molí fariner i arrosser a Empúries és de 1458

JOAN LASSÚS. ARXIU HISTÒRIC DE L'ESCALA.

Des de l'origen del Port de l'Escala de la vila d'Empúries es té notícia del conreu de l'arròs. L'any 1636 se'n cultivava al camp dels Comuns. Al llarg del segle XVIII, dins la conjuntura d'augment demogràfic, l'Escala va multiplicar per quatre la seva població, que passà de 390 habitants el 1718 a 1383 el 1787, gràcies a una elevada immigració, principalment comarcal, atreta, entre d'altres factors, per la gran expansió del conreu de l'arròs, tot i els nombrosos conflictes, que originaren reglamentacions. L'augment de la superfície cultivada feia que no es pogués canalitzar tota l'aigua, i en no circular era un medi idoni per a la putrefacció de les herbes i la proliferació d'insectes. El 1740 el capità general prohibia el conreu d'arròs a Empúries, Montiró, Pelcalç i Viladamat —a l'Alt Empordà—, i a la Tallada, Gualta, Belcaire, Ullà, Albons, Tor i Marenyà al Baix Empordà, tot i que molts no feien cas de la prohibició i en seguien cultivant.

Les rendes que generava l'arròs permeteren emprendre grans obres, com la reparació de l'església de l'Escala, destruïda la nit de l'11 de novembre de 1700 a causa d'un llamp que va enfonsar la teulada. Una declaració jurada a instàncies de la Real Audiència, signada pel batlle Josep Molinas i Llach, el febrer de 1766, indica les zones de l'Escala destinades al cultiu de

JOAN LASSÚS. ARXIU HISTÒRIC DE L'ESCALA.

l'arròs: al pla dels Recs (150 vessanes), al pla de les Corts (800), al pla del Riu i el Verdàs (200), als Falguerassos (no s'especifica) i a Cinc Claus (300). En total, la cinquena part del terme. El batlle defensava el seu conreu afirmant que no era perjudicial per a la salut atès que no arribaven els aires infecciosos per la separació que feia el massís Montgrí, i l'acabava de justificar per la insuficiència de la collita de blat i altres llavors, motiu pel qual l'Escala s'havia de proveir als pobles d'Albons, Viladamat, Bellcaire i Torroella de Montgrí.

El 1792 es va prohibir el conreu de l'arròs, durant la Guerra Gran, «*por ser causa de muchas enfermedades y perjudicial a la salud de las tropas*». El 1797 se'n va intentar reprendre el conreu, però esclatà un avalot capitanejat per una dona d'Albons, de nom Gaietana, acompanyada del batlle i el ferrer d'Albons, entre d'altres, que, muntats a cavall, destruïren els camps i les sèquies. Era una conseqüència del malestar popular perquè es tenia més cura dels soldats i cavalls que estaven de pas que no de les persones que hi vivien.

Francisco de Zamora descrivia el paisatge arrosser de l'entorn de l'Escala, el 1789. El viatger arriba a Empúries després d'haver visitat el molí de l'Armentera on blanquegen l'arròs: «*Acaba al levante de Ampurias una acequia de riego de arroz del río Ter, siendo aún en*

el día casi navegable por las aguas que en él nacen. Vimos la famosa ciudad de Ampurias, cuya situación, casi en medio del golfo de Rosas, le hacía apreciable, y hoy casi precisa su repoblación para la seguridad de estas playas. Reconocí los restos de las murallas antiguas, así del mar como de la ciudad, viendo el miserable estado en que hoy se halla».

Sant Martí d'Empúries tenia llavors vint-i-cinc cases. Zamora queda sorprès de la misèria i el des poblament que patia el veïnat a causa de les febres de l'arròs, anomenades tercianes. Esmenta el veïnat de les Corts, amb quatre cases, i Cinc Claus, amb sis, i explica que dins la capella de Santa Reparada es criaven conills. Al port de l'Escala hi havia cinc-centes cases, amb la pesca i la salaó com a activitat principal. Esmenta l'Alfolí, i que es treballava molt i no hi havia pobres. Quant a l'arròs, afegeix: «*Vi los molinos de arroz movidos por una caballería, los cuales eran así generalmente antes de empezar los de agua, unos ochenta años hace. (...) A la derecha dejamos Vilanera, con algunos restos de murallas, y muy pocas casas*».

El 1797 es va intentar reprendre el conreu, però esclatà un avalot capitanejat per una dona d'Albons, de nom Gaietana

<< Treballadors valencians o de les terres de l'Ebre a la dècada de 1940, durant el planter de l'arròs a l'Escala. A l'esquerra, un dels primers tractors per treballar els camps d'arròs a l'Escala, a la dècada de 1940.

Nota del rector **Josep Casas**. *Llibre de Defuncions, 1836-1837*. Arxiu Parroquial de l'Escala.

Notad bien:

Son ciento ochenta y cuatro partidas de finados adultos, continuadas en el presente libro, pertenecientes al año 1836 y los no adultos 224.

No hay memoria que enfermedad ni peste alguna haya hecho tanta mortalidad y terrible estrago en población alguna española, como la cosecha del arroz ha hecho (según voz y opinión común) en este primer año de su siembra en esta villa y sus alrededores.

Se calcula que el horrible estrago del arroz se ha llevado, no digo en el año, sino en cinco meses, casi la quinta parte de las personas de esta villa.

Lo que pongo por noticia de los venideros.

<< Treballadors de les terres de l'Ebre a la dècada de 1940, durant el planter de l'arròs a l'Escala

Se coge arroz. Más a lo lejos, a la misma mano, se ve Belcaire en un alto, con unas cien casas. A la misma se queda el estanque (de Belcaire) desecado por el Marqués Meca (marqués de Ciutadilla) pocos años hace. Estas desecaciones prueban pueden hacerse las demás que faltan, con lo que, junto con traer buenas aguas a los pueblos, estarían cortadas las tercianas. Pasamos por el pueblo de Sobrestany, en el que se hace arroz: ya indica su miseria».

La gran quantitat de superfície d'arròs conreada al segle XVIII va motivar la construcció d'un nou molí a l'Escala, anomenat de Sant Vicenç, o de Dou, edificat el 1804, després de nombrosos plets. Es tracta d'un gran casal amb una bassa, situat a l'antic gual del curs vell del Ter per on passava el camí d'Empúries, al costat de l'església de Sant Vicenç de les Corts. Es conserven les moles i la instal·lació de la turbina per produir electricitat, ja que, el 1895, Luis Fernando de Alós de Martín, marit de la marquesa de Dou, hi va instal·lar una petita central hidroelèctrica per a l'enllumenat públic de la vila de l'Escala. Actualment és un restaurant.

Entre els mesos d'agost de 1836 i gener de 1837 una terrible epidèmia de malària va segar la vida a 408 persones, dels quals 224 eren albat i 184 adults.

En total, una cinquena part de la població de l'Escala. Segons va anotar el capellà al registre de defuncions, la causa era el cultiu de l'arròs, que s'acabava de reprendre aquell mateix any, i especificava que no hi havia notícia que en cap vila espanyola la malaltia hagués fet tantes víctimes. L'elevat nombre d'enterraments va provocar que s'hagués de construir un nou cementiri allunyat del nucli urbà. Tot i que la naturalesa de l'epidèmia no era coneguda, l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona l'atribuí als arrossars i el cultiu de l'arròs fou prohibit, el 8 d'agost de 1837, perquè es va considerar dolent per a la salut pública.

Entre els mesos d'agost de 1836 i gener de 1837 una terrible epidèmia de malària va segar la vida de 408 persones, de les quals 224 eren albat i 184 adults. En total, una cinquena part de la població de l'Escala

El 1853 es va prohibir de nou, però se seguia cultivant arròs de secà. Amb el descobriment de la quinina per combatre el paludisme es va recomanar que els ajuntaments en proporcionessin, per fomentar el conreu de l'arròs, però aquest no es va reprendre fins a final del segle, i més concretament a principi del segle XX, de la mà de Pere Coll i Rigau, un torroellenc que havia anat a fer fortuna a Cuba i el 1894 comprà el mas Gelabert de Pals, amb closos abandonades i d'aiguamolls, algunes en terme de Torroella de Montgrí. Coll obtingué permís per plantar arròs l'any 1900. Va haver d'incorporar mesures sanitàries com la plantació a rec corrent, que l'aigua s'escolés amb una xarxa de recs i que les sèquies fossin ben netes, però s'hagué d'enfrontar al marquès de Robert, hisendat de Torroella de Montgrí, que s'hi oposava fermament. El *Diario de Girona* va publicar una crònica el 8 de juny de 1900: «Va tomando caracteres de gravedad el conflicto originado en Torroella de Montgrí, por la Real Orden autorizando el cultivo de arroz. Los pueblos de Ullà, Verges, Albons, Belcaire, Gualta y La Escala se unen a la protesta». El permís definitiu va arribar el 1909.

El 1923 el rendiment arrosser al Baix Ter era pobre, però a partir de 1939, fruit de la conjuntura favorable,

va tornar a pujar. Les plantacions d'arròs, que entre 1930 i 1935 ocupaven 245 hectàrees, amb una producció anual de 500 tones, van augmentar notablement durant la Guerra Civil i els anys següents. El 1942 es cultivaven 800 hectàrees i el 1948 varen superar les 5.000. El 1950 es varen collir més de 40.000 quintars d'arròs. Els dies 12 i 14 d'octubre de 1951, quan s'estava en plena collita de l'arròs, hi va haver un gran aiguat que va afectar especialment la zona del Daró. En el cens agrari de 1973 encara consten 25 hectàrees d'arròs a Albons, 22 a Bellcaire, 18 a Palau-sator i 359 a Pals. Un total de 424 hectàrees de camps arrossers. A l'Alt Empordà el 1983 es varen plantar unes 110 hectàrees d'arròs als estanys de Palau, a Castelló d'Empúries, i a Riumors, unes 26,43. A Pals, la producció sempre es va mantenir, i actualment és un referent en el món de l'arròs empordanès, amb dos molins arrossers.

A l'Escala el conreu de l'arròs es va reprendre en el període 1940-1969, de la mà de gent de València i de les terres de l'Ebre. Un soldat d'Amposta, de cognom Sabater, que havia vingut a l'Escala amb l'exèrcit republicà, va pensar que les closos abandonades de Cinc Claus serien un bon lloc per fer arròs. Així va començar una veritable «febre de l'arròs», no en referència a la malaltia, tot i que també hi va haver algun afectat, sinó al fet que totes les famílies del poble estaven directament o indirectament vinculades a aquest conreu, que va contribuir a pal·liar les necessitats alimentàries i econòmiques dels primers anys de la postguerra.

Una part de l'arròs es venia al preu legal, però més de la meitat es venia d'estraperlo a un preu molt superior. Molts pescadors, quan acabaven les feines del mar, tot i no haver dormit anaven a batre l'arròs i a pujar sacs de més de 70 kg en els graners o assecadors que es varen habilitar a les golfes dels masos i cases de l'Escala. Per a molts petits pagesos, el fet de cultivar arròs a les closos abandonades va significar la possibilitat de poder construir una petita casa de pagès i accedir a la propietat.

El poble s'omplí de valencians i ampostins que venien per a la plantada. Alguns marxaren a l'agost, després d'haver birbat o herbejat, i tornaven al setembre per a la collita i la batuda. El biòleg Carles Bas va escriure sobre això, en referència a l'Escala, el 1955: «*A estas faenas (cultivo y plantación de arroz) suelen dedicarse hasta trescientos hombres del país y ochocientos*

<< Fent garbes d'arròs, després de la sega, a principi del segle xx, en un camp de l'Escala.

valencianos, que se desplazan expresamente». Alguns es varen quedar per sempre i van formar una família, o bé la varen portar del seu poble d'origen. A partir de la dècada de 1960, encara va venir una segona generació, atreta per un turisme incipient, i es llogà en els sectors de l'hostaleria i serveis.

Cognoms com Arasa, Fornés, Germán, Gironès, Sabater i Subirats, procedents d'Amposta i Sant Carles de la Ràpita, al costat d'Adan, Castells, Castillo, Diert, Garcia, Gutiérrez, Hernández, Llorens i Sanchís, procedents de les riberes del Xúquer i l'Albaida, a l'entorn de l'Albufera de València (Cullera, Sueca, Alzira, Carcaixent, Alberic, Algemesí, Manuel, Pobla Llarga i Castelló de la Ribera fins a Xàtiva), es varen establir a l'Escala i van quedar lligats per sempre a la història del poble. Van enriquir la població amb noves aportacions socio-culturals vinculades a l'arròs.

El declivi del conreu de l'arròs es va produir per la falta de rendibilitat i l'encariment de la mà d'obra. A partir de la dècada de 1970, a la majoria de terrenys que havien estat camps d'arròs s'hi feren càmpings i apartaments a causa de la pressió urbanística de la nova economia, centrada en el turisme de masses. Aquest fet condemnà les terres que havien generat tanta riquesa i patiment. A l'Escala ja no queda ni un camp d'arròs. Només Pere Riembau Ballesta, pagès resident a l'Escala, en cultiva en els seus camps de Bellcaire, en el Parc Natural del Montgrí, Illes Medes i Baix Ter.

Lurdes Boix i Llonch és directora del Museu de l'Anxova i de la Sal.

